

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ,
ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ****INSTITUTE FOR SOCIAL PROTECTION OF ORPHANS AND CHILDREN
DEPRIVED OF PARENTAL CARE**

**Лавренюк О.Ю., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**

*Інститут права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

**Григорова Г.Л.,
к.ю.н., доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**

*Інститут права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Льїна А.О., викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

*Інститут права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ*

В статті здійснено аналіз інституту соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявлені прогалини чинного законодавства та запропоновано власне бачення їх усунення. У сучасному суспільстві питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набуває особливої значущості в контексті забезпечення їх прав та законних інтересів. Відсутність належної батьківської опіки та підтримки створює низку соціальних, правових і економічних викликів, що потребують комплексного правового регулювання та ефективного державного втручання. Одним із ключових завдань правової держави є забезпечення соціального захисту найуразливіших категорій населення, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Важливу роль у цьому відіграють норми загального трудового права, сімейного права та права соціального забезпечення, які регулюють як механізми матеріальної підтримки таких дітей, так і способи їх соціальної адаптації.

Діти є основою та майбутнім будь-якої держави та найбільш вразливою категорією осіб. Держава, відповідно до міжнародних зобов'язань та національного законодавства, має обов'язок створювати сприятливі умови для виховання та розвитку дітей, які залишилися без батьківської опіки. Це включає заходи щодо забезпечення житлом, освітою, медичною допомогою, професійною підготовкою та інтеграцією в суспільство. Водночас, сучасні виклики, зокрема соціально-економічні кризи, збройні конфлікти та міграційні процеси, вимагають удосконалення механізмів правового захисту таких дітей, адаптації їх до нових реалій і розробки додаткових гарантій. Останнім часом у законодавстві України відбулися певні зміни в частині зміцнення державної підтримки сімей, які виявили бажання усиновити дитину.

Зроблено висновок, що для підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно вдосконалити законодавче регулювання та механізми реалізації їхніх прав, посилити державний контроль за дотриманням гарантій у сфері освіти, працевлаштування та соціального забезпечення, а також розширити співпрацю з громадянським суспільством та міжнародними організаціями.

Ключові слова: сімейне право, право соціального забезпечення, обов'язок утримувати дитину, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

The article analyzes the institution of social protection of orphans and children deprived of parental care, identifies gaps in current legislation, and proposes its own vision of eliminating them. In modern society, the issue of social protection of orphans and children deprived of parental care is of particular importance in the context of ensuring their rights and legitimate interests. The lack of proper parental care and support creates a number of social, legal, and economic challenges that require comprehensive legal regulation and effective state intervention. One of the key tasks of the rule of law is to ensure social protection for the most vulnerable categories of the population, in particular orphans and children deprived of parental care. An important role in this is played by the norms of general labor law, family law, and social security law, which regulate both the mechanisms of material support for such children and the methods of their social adaptation.

Children are the foundation and future of any state and the most vulnerable category of persons. The state, in accordance with international obligations and national legislation, has a duty to create favorable conditions for the upbringing and development of children left without parental care. This includes measures to provide housing, education, medical care, vocational training, and integration into society. At the same time, modern challenges, in particular socio-economic crises, armed conflicts, and migration processes, require improving the mechanisms for legal protection of such children, adapting them to new realities, and developing additional guarantees. Recently, certain changes have occurred in the legislation of Ukraine in terms of strengthening state support for families who have expressed a desire to adopt a child.

It was concluded that in order to increase the effectiveness of social protection of orphans and children deprived of parental care, it is necessary to improve legislative regulation and mechanisms for the implementation of their rights, strengthen state control over compliance with guarantees in the fields of education, employment and social security, as well as expand cooperation with civil society and international organizations.

Key words: family law, social security law, obligation to support a child, orphans, children deprived of parental care.

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві питання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набуває особливої значущості в контексті забезпечення їх прав та законних інтересів. Відсутність належної батьківської опіки та підтримки створює низку соціальних, правових і економічних викликів, що потребують комплексного правового регулювання та ефективного державного втручання. Одним із ключових завдань правової держави є забезпечення соціального

захисту найуразливіших категорій населення, зокрема дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Важливу роль у цьому відіграють норми загального трудового права, сімейного права та права соціального забезпечення, які регулюють як механізми матеріальної підтримки таких дітей, так і способи їх соціальної адаптації. Останнім часом зростає кількість дітей, які залишилися без батьківської опіки, внаслідок збройного конфлікту, внутрішнього переміщення населення та інших

кризових факторів, що створює додатковий тиск на систему соціального забезпечення та вимагає розробки нових підходів до підтримки таких дітей.

Огляд останніх досліджень. Схожу до нашої проблематику досліджували науковці такі, як Т. Бавол, Г. Голубчик, І. Ковчин, М. Крестовська, Н. Лінник, О. Сватенкова, Ж. Петрочко, О. Потопахіна, О. Прокопенко, С.Роєнко, Т. Тищенко, О.Харченко та інших. Однак, свою увагу вони звертали на загальні положення або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб проаналізувати інститут соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, виявити існуючі проблемні питання та надати своє бачення їх усунення.

Виклад основних положень. Діти є основою та майбутнім будь-якої держави та найбільш вразливою категорією осіб. Держава, відповідно до міжнародних зобов'язань та національного законодавства, має обов'язок створювати сприятливі умови для виховання та розвитку дітей, які залишилися без батьківської опіки. Це включає заходи щодо забезпечення житлом, освітою, медичною допомогою, професійною підготовкою та інтеграцією в суспільство. Водночас, сучасні виклики, зокрема соціально-економічні кризи, збройні конфлікти та міграційні процеси, вимагають удосконалення механізмів правового захисту таких дітей, адаптації їх до нових реалій і розробки додаткових гарантій. Останнім часом у законодавстві України відбулися певні зміни в частині зміцнення державної підтримки сімей, які виявили бажання усиновити дитину. Оскільки, відповідно до Звіту Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг стан справ у сфері захисту прав дітей є критичним. Міністерство соціальної політики України як координатор реалізації Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки самостійно і одноосібно ухвалювало доленосні рішення про зміну способу її виконання, змінивши напрям трансформації закладів на напрям їх ліквідації. При цьому більшість цих закладів, таких як заклади спеціальної освіти, санаторні школи та загальноосвітні школи-інтернати, не відносились до сфери діяльності Міністерства соціальної політики України. Внесення змін до Закону України «Про повну загальну середню освіту» щодо порядку прийняття і виконання рішень про ліквідацію або реорганізацію спеціальних закладів загальної середньої освіти та санаторних шкіл шляхом узгодження цих рішень з боку Міністерства освіти і науки України та внесення змін до Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки надало змогу запобігти масовому і неконтрольованому знищенню цих закладів і порушенню прав дітей. Щодо закладів інституційного догляду сфери Міністерства соціальної політики України будь-яких дієвих заходів з їх трансформації або ліквідації не відбулось та ряд інших серйозних прорахунків[1].

З метою поновлення механізму захисту дітей, у 2022 році було створено Координаційний штаб з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану та Координаційна рада з питань захисту та безпеки дітей (яка діє при Офісі Президента). У 2023 році створено Державну службу у справах дітей, яка здійснює реалізацію державної політики у сфері захисту прав дітей, в тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, соціальної підтримки сімей з дітьми, оздоровлення та відпочинку дітей, розвитку сімейних форм виховання та усиновлення [2].

Всі ці структури дуже важливі для здійснення державного контролю, так як через збройну агресію проти України, починаючи з 24 лютого 2022 року, як зазначив Уповноважений з прав дітей, змінили місце свого проживання 4,8 мільйона українських дітей, з них: переселилися в межах України 2,5 мільйона дітей, інші виїхали за кордон. На момент повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 727 закладах з цілодобовим перебуванням дітей навчалось та/або перебувало 105 459 дітей. Зважаючи на постійну небезпеку для життя та здорового розвитку, понад 6 750 дітей було евакуйовано за межі країни, з них 3 610 мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. Здійснено евакуацію дітей із 274 закладів, з них 89 закладів евакуйовано в межах України, а 195 — за кордон. Натомість 36 закладів уже повернулися з евакуації, з них: в межах України — 19, із-за кордону — 17. Окрім того, на кінець 2024 року, в Україні на обліку перебувало дітей-сиріт та дітей, 45 936 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, із них 7415 з них — зареєстровані протягом 2023 року [3].

Державою визначено механізм накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей, які можуть бути усиновлені, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, дітей, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться воєнні (бойові) дії, або за межі України, кандидатів в усиновлювачів, потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, кандидатів у патронатні вихователі та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів, а також заклади незалежно від типу, форми власності та підпорядкування, в яких передбачено цілодобове перебування дітей до 18 років, банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Тобто розроблено Єдину інформаційно-аналітичну систему «Діти» [4]. Держава бере на себе зобов'язання щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, також держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [5].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначив основні поняття та механізми забезпечення дітей. Так, діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти; статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, - визначене відповідно до

законодавства становить дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування; а також визначив заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, фінансування заходів щодо забезпечення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа тощо [6]. Іншим правовим документом встановлено, що діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, звільняються від сплати за навчання у державних дитячо-юнацьких спортивних школах, дитячих школах естетичного виховання та гуртках, студіях і секціях при дошкільних, позашкільних і культурно-освітніх закладах незалежно від їх відомчої підпорядкованості. .. Установити, що діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, крім тих, що перебувають під опікою (піклуванням), знаходяться на повному державному утриманні [7]. Закон України «Про охорону дитинства» визначив охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [8]. На новостворені органи і служби у справах дітей та спеціальних установ для дітей, покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку [9]. Таким чином, досліджуючи інститут соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у межах права дозволяє зробити низку важливих висновків, які мають як теоретичне, так і практичне значення для вдо-

сконалення правового регулювання та ефективного застосування норм, спрямованих на захист прав та інтересів цієї соціально вразливої категорії дітей. По-перше, соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є комплексним правовим інститутом, що поєднує норми сімейного, соціального, трудового та адміністративного права, який передбачає широкий спектр заходів, спрямованих на створення умов для належного виховання, освіти, працевлаштування, матеріального забезпечення та соціальної адаптації таких дітей. По-друге, одним із основних механізмів забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є законодавче регулювання їхнього утримання, опіки та піклування, усиновлення, державної підтримки та соціальної допомоги, де особливої уваги заслуговують питання правового статусу таких дітей у контексті їхньої професійної орієнтації, зайнятості та соціальних гарантій. По-третє, встановлено, що чинне законодавство України містить достатньо гарантій для соціального захисту цієї категорії дітей, проте їхня ефективність значною мірою залежить від механізмів реалізації та рівня забезпечення державної підтримки. Зокрема, існують проблеми щодо доступу до якісної освіти, професійного навчання, житлового забезпечення, а також інтеграції у ринок праці після досягнення повноліття. Недостатня поінформованість дітей про їхні права, обмежений доступ до кваліфікованої правової допомоги та відсутність належного контролю з боку державних органів є основними бар'єрами для реалізації своїх прав.

Таким чином, для підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, необхідно вдосконалити законодавче регулювання та механізми реалізації їхніх прав, посилити державний контроль за дотриманням гарантій у сфері освіти, працевлаштування та соціального забезпечення, а також розширити співпрацю з громадянським суспільством та міжнародними організаціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг. Постанова Верховної Ради. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2266-20#Text>
2. Деякі питання Державної служби у справах дітей. Постанова КМУ від 29 вересня 2023 р. № 1048. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>
3. Щорічна доповідь Уповноваженого з прав дитини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2022/dity-viiny>
4. Про ведення банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. Наказ Міністерства соціальної політики від 12.2015 № 1256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-16#Text>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
7. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Постанова Кабінету Міністрів від 5 квітня 1994 р. № 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF#Text>
8. Про охорону дитинства. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
9. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>